

OBAVEŠTENOST UČENIKA OSNOVNIH ŠKOLA O RAZLIČITIM ASPEKTIMA UPOTREBE DROGA: IMPLIKACIJE ZA PLANIRANJE EDUKATIVNIH PREVENTIVNIH PROGRAMA¹

Branislava POPOVIĆ-ĆITIĆ*²

Lidija BUKVIĆ**

Univerzitet u Beogradu

Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju*

Centar za pozitivan razvoj dece i omladine, Beograd**

Pretpostavka efektivnosti edukativnih preventivnih programa, kao nezaobilaznog segmenta ukupne politike društva u domenu prevencije upotrebe droga u školskoj populaciji, počiva na usklađenosti informacija koje se nude u okviru edukativnih predavanja sa aktuelnim nivoom znanja učenika o problemu upotrebe droga. U cilju izvođenja zaključaka o strukturi i sadržaju edukativnih preventivnih programa koji bi mogli biti primenjeni na osnovnoškolskom uzrastu, a uz uvažavanje opšteg principa planiranja preventivnih programa na bazi rezultata prethodnih procena, postavljeno je kvalitativno istraživanje sa ciljem ispitivanja nivoa znanja i obaveštenosti učenika osnovne škole o različitim aspektima vezanim za upotrebu droga. Podaci su prikupljeni putem učesničkih grupa, uz primenu tehnike vođene diskusije, na uzorku od 640 učenika osmog razreda iz devet beogradskih osnovnih škola. Rezultati istraživanja, izvedeni na osnovu sumiranja i analize izjava, ukazuju da su učenici veoma dobro upoznati sa vrstama, efektima, posledicama i razlozima upotrebe droga, ali da imaju veoma oskudna znanja o zakonskoj regulativi i stručnim službama kojima se mogu obratiti za pomoć. Osim toga, u ispitivanoj populaciji učenika široko su rasprostranjene pojedine zablude vezane za upotrebu droga. Na osnovu dobijenih istraživačkih rezultata, a uz uvažava-

1 Članak predstavlja rezultat rada na projektu „Prepoznaj-Razmisli-Odgovori“ (br. IX 03 404-276/2013) koji je tokom 2013. godine sproveden od strane Centra za pozitivan razvoj dece i omladine i Univerziteta u Beogradu – Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, uz finansijsku podršku GO Čukarica.

2 E-mail: popovb@eunet.rs

vanje principa efektivnosti preventivnih programa, izvedene su praktične implikacije za planiranje edukativnih programa prevencije upotrebe droga u populaciji učenika osnovnih škola.

Ključne reči: droga, osnovna škola, prevencija, preventivni program, edukacija

UVOD

Upotreba droga, kao jedan od oblika rizičnog ponašanja adolescenata, predstavlja aktuelan problem savremenog društva, kako zbog sve veće rasprostranjenosti korišćenja droga u školskoj populaciji, tako i zbog ozbiljnih posledica koje konzumiranje ove psihoaktivne supstance, posebno u periodu adolescencije, može ostaviti na psihofizički razvoj i ponašanje mladih. Iako je, u poređenju sa prevalencijom upotrebe drugih psihoaktivnih supstanci, pre svega alkohola i cigareta, upotreba droga značajno manje zastupljena (Ćirić-Janković i sar., 2009; Marić, 2012; Radovanović i sar., 2008), procenat adolescenata koji su imali iskustva u konzumiranju droga svakako nije zanemarljiv.

Nalazi Evropskog školskog istraživanja o upotrebi alkohola i drugih psihoaktivnih supstanci među mladima (ESPAD) iz 2008. i 2011. godine, kao epidemioloških studija sprovedenih u Srbiji na nacionalnom nivou, pokazuju da se procenat učenika prvih razreda srednjih škola koji su koristili neku drogu kreće oko 15% (Ćirić-Janković i sar., 2009; Kilibarda i sar., 2012), što je u skladu i sa rezultatima domaćih istraživanja, prema kojima se upotreba droga u starijem osnovnoškolskom i srednjoškolskom uzrastu kreće od 8% (Dimitrijević i sar., 2011; Dragišić-Labaš i Milić, 2007) do 15% (Jocić i sar., 2013; Manzoni i sar., 2005; Pavlović i Jakovljević, 2008). Najčešće korišćena, a ujedno i droga koju adolescenti prvu probaju, jeste marihuana. Broj učenika koji su na osnovnoškolskom uzrastu konzumirali marihuanu kreće se, u proseku, od 2-3% (Stanković, 2002; Žunić-Pavlović i Popović-Ćitić, 2007) do 7% (Pavlović i Jakovljević, 2008), pri čemu se sa povećanjem uzrasta beleži kontinuirani porast upotrebe marihuane (Knežević i sar., 2009; Manzoni i sar., 2005; Marić, 2011; Popović-Ćitić, 2005), tako da krajem srednjoškolskog uzrasta dostiže vrednosti od 20% (Marić, 2012; Milivojević i Jokić, 2004; Pavlović i Jakovljević, 2008) do 30% (Jugović, 2004; Radovanović i sar., 2008). Učestalost upotrebe ostalih

droga u najvećem broju istraživanja u proseku ne prelazi 5%, s tim što se kao češće korišćene droge pojavljuju sedativi, inhalansi, ekstazi i amfetamini, dok se u najmanjem procentu (najčešće ne više od 1%) konzumiraju LSD, kokain, heroin i kreč (Ćirić-Janković i sar., 2009; Marić, 2012; Pavlović i Jakovljević, 2008).

Problem upotrebe droga, posebno u razvojnem periodu adolescencije, zahteva sistematski i planski preventivni pristup. Na ovaj zaključak upućuju nalazi o ozbiljnosti posledica upotrebe droga u smislu razvijanja svih kasnijih faza – prekomerne upotrebe, zloupotrebe i zavisnosti (Marić, 2012), a koje često rezultiraju ne samo teškoćama u fiziološkom, socijalnom i psihološkom funkcionisanju, već i visokom stopom morbiditeta mladih (Rončević-Babin i sar., 2001). Osim toga, istraživački rezultati nedvosmisleno potvrđuju povezanost upotrebe droga sa drugim rizičnim ponašanjima, kao što su upotreba alkohola i cigareta, seksualno rizično ponašanje, napuštanje školovanja, ali i veza sa delinkventnim i kriminalnim ponašanjem (Knežević i sar., 2009; Petrović i sar., 2007; Stanković, 2002).

Važan segment sistema organizovanog preventivnog delovanja, u skladu sa postavkama savremene nauke o prevenciji, jeste primena edukativnih preventivnih programa. Ovi programi se sprovode u školskoj sredini, na univerzalnom i selektivnom nivou. U osnovi koriste strategije informisanja i edukacije, odnosno imaju za cilj promenu stavova, uverenja i ponašanja koja su u vezi sa konkretnim problemom na koji se nastoji preventivno delovati. Njihova efektivnost se direktno zasniva na usklađenosti informacija koje se nude u okviru programa sa aktuelnim nivoom znanja ciljne populacije kojoj su sadržaji programa namenjeni (Popović-Ćitić, 2004). Samim tim, kada je u pitanju problem upotrebe droga, polazna tačka u planiranju strukture i sadržaja edukativnih školskih programa usmerenih na prevenciju upotrebe droga jeste procena nivoa znanja i obaveštenosti učenika o različitim aspektima korišćenja ove psihoaktivne supstance.

Polazeći od opšteg principa planiranja preventivnih programa na bazi rezultata prethodnih procena u domenu znanja potencijalne ciljne populacije o problemu na koji se nastoji preventivno delovati (Popović-Ćitić, 2013), postavljeno je kvalitativno istraživanje sa ciljem ispitivanja nivoa znanja i obaveštenosti učenika osnovne škole o različitim pitanjima vezanim za upotrebu droga. U skladu sa ovako postavljenim ciljem formulirano je sedam istraživačkih pitanja: (1) koje vrste psihoaktivnih supstanci

učenici poznaju; (2) u kojoj meri učenici prepoznaju različite efekte droga; (3) koliko su učenici upoznati sa različitim posledicama upotrebe droga; (4) da li učenici imaju znanja o toku i karakteristikama zavisnosti; (5) koje razloge učenici vide kao najčešće za prvi kontakt sa drogama; (6) da li su među učenicima prisutne određene zablude o drogama i (7) da li su učenicima poznate stručne ustanove kojima se mogu obratiti za pomoć. Odgovori na postavljena istraživačka pitanja poslužili su kao osnova za izvođenje zaključaka o strukturi i sadržaju edukativnih preventivnih programa koji bi mogli biti primenjeni na osnovnoškolskom uzrastu.

METOD ISTRAŽIVANJA

Uzorak. Uzorak je činilo 640 učenika osmog razreda iz devet beogradskih osnovnih škola koje se nalaze na teritoriji gradske opštine Čukarica. U svim školama ispitani su učenici osmog razreda koji su tog dana bili u školi. Podaci su prikupljeni putem učesničkih grupa uz primenu tehnike vođene diskusije. Diskusije su održavane na nivou jednog do dva odeljenja iz svake škole, zavisno od broja učenika u odeljenju. Ukupno je održano 20 rodno mešoviti učesničkih grupa, koje su u proseku brojale po 32 učesnika.

Procedura. Interaktivne diskusije, sa prosečnim trajanjem od jednog školskog časa, vođene su i usmeravane od strane dvoje moderatora. Moderator su po svom osnovnom obrazovanju diplomirani specijalni pedagozi i imaju višegodišnje praktično iskustvo u vođenju participativnih i fokus grupa sa učenicima. Za potrebe konkretnog istraživanja, sprovedena je, od strane eksperata iz oblasti kvalitativne metodologije, dodatna obuka o procesu usmeravanja diskusije vezane za postavljena istraživačka pitanja. Na početku svake diskusije, učenicima su, zarad pribavljanja usmene informisane saglasnosti, te poštovanja načela dobrovoljnosti i anonimnosti, objašnjeni postupak i ciljevi istraživanja, kao i način korišćenja dobijenih iskaza. Nijedan učenik nije odbio da učestvuje u istraživanju. Diskusijama nisu prisustvovali članovi školskog osoblja. Sve diskusije održane su tokom decembra 2013. godine, uz prethodno dobijenu institucionalnu saglasnost škola za realizaciju istraživanja.

Instrument. Za potrebe istraživanja kreiran je poseban vodič za učesničke grupe koji je imao funkciju instrumenta za prikupljanje podataka. Vodič se sastojao iz sedam diskusionih vežbi koje su direktno bile usmerene na postavljena istraživačka pitanja. Opis vežbi bio je praćen detaljnim instrukcijama za moderatore u pogledu vođenja diskusije.

Obrada podataka. Diskusije su beležene audio zapisom i kasnije transkribovane. Na osnovu sumiranja i analize kvalitativnih izjava izvedeni su istraživački rezultati. Jedinicu analize predstavljala je jedna učesnička grupa.

REZULTATI

Početak diskusije sa učenicima bio je usmeren na sticanje uvida u kategorije psihoaktivnih supstanci koje su učenicima poznate. Slobodnim saopštavanjem, bez dodatnog usmeravanja, učenici su, u svim ispitivanim grupama naveli alkohol i drogu kao psihoaktivne supstance za koje znaju da postoje. Pored ove dve supstance, gotovo svi ispitanici (učenici iz 19 grupa, tj. u 95% slučajeva) prepoznaju nikotin kao psihoaktivnu supstancu, s tim što je označavaju terminom „cigarete“. U značajno manjem broju slučajeva (u svega tri grupe, tj. u 15% slučajeva), učenici navode kofein kao supstancu koja ima psihoaktivno dejstvo, ali je ne prepoznaju direktno, već kroz navođenje kafe i energetskih pića kao dve odvojene supstance.

U nastavku diskusije učenici su, u skladu sa postavljenim predmetom istraživanja, usmeravani da nabroje sve vrste droga koje su im poznate. Četiri droge, i to: marihuana, kokain, heroin i ekstazi, navedene su u svim ispitivanim grupama. Za marihuanu je često korišćen termin „trava“, dok je ekstazi u pojedinim grupama naveden opisno – „tablete sa oblicima“. U nešto manjem ali i dalje značajnom broju slučajeva, učenici su kao poznate droge naveli amfetamine – „spid“ (u 18 grupa, tj. u 90% slučajeva), krokodil (u 16 grupa, tj. u 80% slučajeva) i LSD – „droga u sličicama“ (u 14 grupa, tj. u 70% slučajeva). U najmanjem broju slučajeva kao vrste droga navedeni su hašiš (u 5 grupa, tj. u 25% slučajeva) i metadon (u 2 grupe, tj. u 10% slučajeva).

Za potrebe ispitivanja nivoa poznavanja efekata različitih vrsta droga od učenika je traženo da navedu efekte za koje znaju da ih droge ostvaruju

na osobe koje ih upotrebljavaju. U odgovorima učenika u svim ispitivanim grupama dominiraju opisi uticaja droga na simpatički i parasimpatički nervni sistem („ubrzano disanje“, „jače lupanje srca“, „hiperaktivnost“, „usporeni refleksi“), dok su efekti droga na psihičke funkcije („loše pamćenje“, „slaba koncentracija“) pomenuti u svega pet grupa. Nijedna grupa samostalno nije izdvojila uticaj droga na objektivnost procene situacije i verbalnu fluentnost, ali su, nakon objašnjenja ovih efekata, prepoznali njihovo postojanje („imaju halucinacije pa ne mogu lepo da ocene šta se dešava – na primer, vide čudovište i istripuju se da ih napada, pa udare nekog ili skoče kroz prozor“, „imaju problem sa govorom i ne mogu da pričaju razumljivo“).

Poseban segment diskusije bio je posvećen ispitivanju informisanosti učenika o posledicama upotrebe droga. Dobijeni rezultati pokazuju da učenici samostalno, bez usmeravanja, prepoznaju isključivo fizičke posledice upotrebe droga. Ove posledice dovode u vezu sa oštećenjem različitih organa (srce, pluća, jetra, mozak), a kao najdrastičniju fizičku posledicu, u svim ispitivanim grupama, učenici navode smrt korisnika droga. Psihičke i socijalne posledice upotrebe droga učenici navode tek nakon dodatnog usmeravanja od strane moderatora. Među psihičkim posledicama ističu probleme sa koncentracijom („ne može da se koncentriše lepo“) i teškoće u učenju i savladavanju nastavnog gradiva („slabije pamti gradivo“), dok se kao socijalne posledice navode materijalni gubici („troši sve pare“, „pozajmljuje od drugih“), delinkventno ponašanje („počinje da diluje“, „krade“, „napada druge ljude“) i problemi u porodičnom funkcionisanju („svađa se sa roditeljima“) i vršnjačkim relacijama („loše se ponaša prema drugovima“).

Tokom diskusije o toku i karakteristikama zavisnosti, kao ozbiljnoj posledici upotrebe droga, učenici su u svim ispitivanim grupama znali da samostalno izvedu opisnu definiciju zavisnosti („ne može više da živi bez droge“, „potrebno je da stalno unosi drogu da bi normalno funkcionisao“). U samo četiri grupe, i to sve iz iste škole, učenici su samostalno, bez usmeravanja od strane moderatora, istakli postojanje psihičke i fizičke zavisnosti („psihička zavisnost je kada neko stalno misli na drogu, a fizička kada nekome organizam traži da uzima drogu“), dok u preostalim grupama ni nakon ukazivanja na ove oblike zavisnosti učenici nisu znali da daju objašnjenje. Iako ni u jednoj grupi učenici nisu upotrebili termine tolerancije i

apstinencijalnog sindroma, kao dve karakteristike relevantne za zavisnost, svojim odgovorima su jasno pokazali da im je sadržaj ovih pojmova poznat. Tako je u svim ispitivanim grupama zabeleženo da učenici znaju da se kod osobe koja je zavisna javlja želja za sve većom količinom droge kako bi zadovoljila isti nivo „potrebe“, dok je, sa druge strane, u nešto manjem broju slučajeva (u 14 grupa, tj. u 70% slučajeva) prepoznata pojava „kriziranja“, kao žargonskog naziva apstinencijalnog sindroma, koja se povezuje sa „jakim bolovima, mučninom i povraćanjem“ koje osoba doživljava ukoliko ne konzumira drogu.

U pogledu razloga zbog kojih mlade osobe prvi put stupaju u kontakt sa drogama, o čemu se aktivno vodila diskusija, moguće je sve učeničke odgovore koji se ponavljaju u svim ispitanim grupama grupisati u tri široke kategorije, i to: radoznalost, pritisak vršnjaka i bekstvo od problema. Radoznalost kao razlog upotrebe droga učenici vezuju za želju da se upoznaju efekti konzumiranja droga („kakav osećaj izaziva droga“) ili da se dožive interesantna iskustva o kojima uživaoci droga pričaju („vidiš kako se stvari pomeraju“, „menjaju se boje koje gledaš“, „sve ti je smešno“). Pritisak vršnjaka, kao drugi razlog upotrebe droga se prepoznaje u izjavama učenika da se droga koristi zarad sticanja popularnosti u društvu („da bi bio kul“, „da bi pokazao da si faca“, „da bi se istakao u društvu“) i radi izbegavanja odbacivanja od strane vršnjačke grupe („ako ne uzmeš drogu onda drugi misle da si kukavica i neće da se druže sa tobom“). Poslednja grupa odgovora tiče se bekstva od problema, kao trećeg razloga upotrebe droga u pogledu kojeg učenici ističu da određene osobe mogu posegnuti za drogama ukoliko nemaju način na koji bi rešile svoje porodične ili probleme sa vršnjacima („kada se posvađaš sa drugovima ili sa roditeljima, možeš da uzmeš drogu i onda zaboraviš na probleme“, „uzmeš drogu da ne bi razmišljao o nekim stvarima“).

Poseban aspekt obaveštenosti učenika o drogama, koji je bio predmet diskusije, odnosio se na rasprostranjenost zabluda o drogama. Najprisutnija zabluda, koja je zabeležena u svim ispitivanim grupama učenika, jeste da postoje lake i teške droge, pri čemu je ovaj stav branjen argumentom da zavisnost od droga može biti lakša i teža, odnosno da su neke droge „opasnije“ od drugih te je kao primer (čak u 15 grupa, tj. u 75% slučajeva), navođeno da je marihuana laka droga. Međutim, u svakoj ispitivanoj grupi bio je prisutan i izvestan broj učenika (nešto manje od polovine učesnika

u grupi), koji je osporavao kategorizaciju droga na lake i teške. Druga zabluda po frekventnosti navođenja (prisutna u 7 grupa, tj. u 35% slučajeva), jeste da je marihuana manje štetna od cigareta. Ovaj stav učenici brane argumentom da je marihuana, za razliku od cigareta, prirodnog porekla („to je biljka“), da ne oštećuje organe („cigarete uništavaju pluća, a marihuana ne“), te da je njena upotreba u pojedinim državama legalizovana („u Amsterdamu je dozvoljena upotreba“, „u Urugvaju može da se gaji i prodaje marihuana“). Treća zabluda, koja je zabeležena u tri grupe (u 15% slučajeva), odnosi se na stav da povremena upotreba droga nije opasna („ne može ništa da ti bude ako ponekad uzmeš drogu“, „možeš da se navučeš samo ako je stalno koristiš“). Sa druge strane, učenici u svim ispitivanim grupama pravilno percipiraju da kod svake osobe koja proba drogu postoji rizik razvijanja zavisnosti te pokazuju znanje o kažnjivosti posedovanja droge za sopstvenu upotrebu, s tim što granicu krivične odgovornosti, u najvećem broju slučajeva (u 18 grupa, tj. u 90% slučajeva), vezuju za punoletstvo, dok se u preostale dve grupe ova granica vezuje za uzrast od 16 godina. Uzrast od 14 godina se samo izuzetno, u pojedinačnim slučajevima, ispravno vezuje za granicu krivične odgovornosti.

Poslednje istraživačko pitanje odnosilo se na obaveštenost učenika o stručnim službama kojima se mogu obratiti za pomoć ukoliko imaju problem vezan za upotrebu droga. U svim ispitivanim grupama učenici primarno navode da bi se za pomoć najpre obratili određenoj osobi od poverenja (prijatelju, roditelju, psihologu ili pedagogu u školi). Kada su u pitanju specijalizovane stručne institucije, učenici samostalno ne navode nijednu od njih. Tek nakon što su moderatori diskusije naveli relevantne i dostupne ustanove (Savetovalište za mlade u Domu zdravlja, Specijalna bolnica za bolesti zavisnosti, Institut za mentalno zdravlje – Klinika za bolesti zavisnosti i Klinika za decu i omladinu, Klinički centar Srbije – Klinika za psihijatriju, Odsek za poremećaje mladih), učenici su u svim grupama „prepoznali“ jedino Specijalnu bolnicu za bolesti zavisnosti, kao „Drajzerovu“, vezujući njene usluge isključivo za tretman dugogodišnjih zavisnika.

DISKUSIJA

Istraživanje je imalo za cilj ispitivanje nivoa znanja i obaveštenosti učenika osmog razreda osnovne škole o pitanjima vezanim za upotrebu droga, kako bi se, na osnovu dobijenih rezultata, izvele praktične implikacije za planiranje edukativnih preventivnih programa kao nezaobilaznog segmenta ukupne preventivne politike društva u domenu upotrebe droga u populaciji adolescenata. Istraživačka pitanja bila su postavljena deskriptivno, a zaključci su izvedeni na osnovu sumiranja i analize kvalitativnih izjava dobijenih kroz učesničke diskusione grupe.

Rezultati istraživanja vezani za opštu informisanost učenika o postojanju različitih vrsta droga ne odstupaju od dosadašnjih istraživačkih nalaza da značajan procenat učenika osnovnoškolskog uzrasta zna za postojanje četiri droge, i to marihuane, kokaina, heroina i ekstazija (Pavlović i Jakovljević, 2008), pri čemu tačno znaju da opišu izgled ovih droga, ali i da navedu načine njihovog konzumiranja (Popović-Čitić i Marković, 2011), da su u značajno manjem procentu upoznati sa postojanjem amfetamina i LSD-a (Pavlović i Jakovljević, 2008), dok preostale droge (inhalansi, sedativi, hašiš) veoma retko navode. Interesantan je podatak da je značajan broj učenika u ovom istraživanju upoznat sa postojanjem droge „krokodil“ koja je tokom 2013. godine često bila predmet objava štampanih i elektronskih medija, što implicira da izvesna znanja o drogama učenici stižu putem medija, te indirektno potvrđuje rezultate ranijih istraživanja da upravo mediji i to elektronski (televizija i internet) predstavljaju vodeći izvor informisanja učenika o drogama (Mitrović i sar., 2012; Popović-Čitić i Marković, 2011).

Kada su u pitanju efekti i posledice upotrebe droga, učenici, s obzirom na uzrasne karakteristike, pokazuju sasvim zadovoljavajući nivo obaveštenosti, što je u skladu sa rezultatima drugih istraživanja (npr. Dimitrijević i sar., 2011; Popović-Čitić i Marković, 2011). Iako odgovori učenika nisu „potpuni“, u smislu nedovoljnog isticanja efekata i posledica droga na psihičke funkcije ili sagledavanja posledica upotrebe droga na emocionalno i socijalno ponašanje, moguće ih je oceniti tačnim. To pokazuje da učenicima ovi aspekti upotrebe droga nisu nepoznati, ali da je opravdano, posebno kada su u pitanju psihičke i socijalne posledice konzumiranja droga, raditi na unapređivanju učeničkih znanja.

Sličan zaključak može se izvesti i u pogledu nivoa informisanosti učenika o toku i karakteristikama zavisnosti, kao poremećaju koji nastaje usled upotrebe droga. Učenici, iako ne koriste stručne termine (npr. apstinencija, tolerancija), znaju sasvim dovoljno o ovom poremećaju, u smislu da jasno prepoznaju osnovne elemente zavisničkog ponašanja (nemogućnost kontrole, potreba za unošenjem veće količine droge zarad postizanja efekata, pojava simptoma apstincijalnog sindroma).

Razloge zbog kojih mlade osobe prvi put stupaju u kontakt sa drogama učenici, kao što je to ustanovljeno i u drugim istraživanjima (npr. Popović-Ćitić i Marković, 2011), pravilno vezuju za radoznalost, pritisak vršnjaka i bekstvo od različitih problema. Radoznalost ili znatiželja se u gotovo svim istraživačkim studijama (npr. Ilić, 2004; Jugović, 2004; Marić, 2011; Mitrović i sar., 2012; Pavlović i Jakovljević, 2008) izdvaja kao vodeći razlog uzimanja droga, nakon kojeg slede pritisak vršnjaka u smislu pristajanja na upotrebu droga zarad želje za pripadanjem ili iz straha od odbacivanja iz vršnjačke grupe, te razlozi koji se vezuju za uverenje da će se korišćenjem droga „rešiti“ važni životni problemi. Svi ovi razlozi se jasno prepoznaju u učeničkim odgovorima, te se može zaključiti da ispitani učenici vladaju znanjima o ovom aspektu upotrebe droga, što svakako ne mora biti od uticaja na njihovu eventualnu kasniju odluku da probaju drogu. Ovo stoga što istraživanja na našim prostorima pokazuju da je druženje sa vršnjacima koji koriste drogu naj snažniji prediktor upotrebe droga u populaciji adolescenata (Marić, 2013), a upravo u takvom vršnjačkom okruženju veća je verovatnoća delovanja negativnog vršnjačkog pritiska i podsticanja radoznalosti za iskustvenim upoznavanjem efekata upotrebe droge.

Kada su u pitanju zablude vezane za upotrebu droga, moguće je nivo obaveštenosti učenika, sudeći po rezultatima ovog istraživanja, oceniti nezadovoljavajućim. Iako se to moglo očekivati, uvažavajući nalaze drugih istraživanja (npr. Dragišić-Labaš i Milić, 2007), a uprkos intenzivnim upozorenjima naučne i stručne javnosti o štetnosti i ozbiljnim posledicama upotrebe svih vrsta droga, u ispitivanoj populaciji učenika široko je rasprostranjena zabluda o postojanju lakih i teških droga. Pri tome, učenici marihuanu, za koju je utvrđeno da je naj dostupnija i najčešće korišćena droga među adolescentima (Kosić i sar., 2009; Marić, 2012; Pavlović i Jakovljević, 2008), ocenjuju „lakom“ prevashodno zbog saznanja o legalizaciji njene upotrebe u pojedinim zemljama. Drugim rečima, iako se u naučnim

krugovima ističe da je upravo široko rasprostranjena zabluda o marihuani kao lakoj drogi uticala na njenu legalizaciju (Mandić-Gajić, 2008), učenici ovu vezu sagledavaju iz potpuno suprotnog ugla, te činjenicu da je upotreba marihuane, za razliku od drugih droga, „zvanično dozvoljena“ uzimaju kao argument da je reč o lakoj drogi. Dodatno, podatak da ovoj drogi učenici pripisuju manje štetnih efekata nego cigaretama, primarno zbog njenog prirodnog porekla, ukazuje na postojanje stavova koji opravdavaju, a donekle i favorizuju upotrebu marihuane, što može biti i jedan od faktora koji doprinose rasprostranjenijoj upotrebi marihuane među mladima u odnosu na druge droge. Osim toga, značajan je nalaz da je u ispitivanoj populaciji učenika prisutan stav da povremena upotreba droga nije opasna, te da ozbiljne posledice mogu nastati samo ukoliko se droga često i dugo koristi. Postojanje ove zablude može uticati na formiranje uverenja mladih da je „probanje“ droga bezazleno, što, uz zabludu da postoje „lake“ droge i da pojedine droge nisu štetne, može rezultirati povećanjem incidencije upotrebe droga u adolescenciji. Ukoliko se uzmu u obzir i naučni stavovi o visokoj rizičnosti „eksperimentisanja“ kao osnovnog preduslova javljanja svih kasnijih faza zloupotrebe droga koje značajno remete razvojni tok u adolescenciji (Marić, 2011), te visokoj stopi morbiditeta mladih prouzrokovanoj posledicama upotrebe psihoaktivnih supstanci (Rončević-Babin i sar., 2001), jasno je da postojeće zablude u vezi sa upotrebom droga predstavljaju značajan rizični faktor razvijanja problema zavisnosti kome je potrebno u edukativnim programima prevencije posvetiti naročitu pažnju. Osim toga, treba imati u vidu i istraživačku činjenicu da se značajne promene u prevalenciji upotrebe droge vezuju upravo za školsku tranziciju iz osnovne u srednju školu, te da najveći procenat mladih prvi put proba drogu, najčešće marihuanu, na uzrastu od 15 do 16 godina (Čirić-Janković i sar., 2009; Jocić i sar., 2013; Jugović, 2004; Manzoni i sar., 2005; Pavlović i Jakovljević, 2008) što, uz široko rasprostranjeno uverenje mladih o lakoj dostupnosti marihuane, tj. stavu da bi bez većih poteškoća mogli da nabave ovu drogu (Čirić-Janković i sar., 2009; Jocić i sar., 2013; Pavlović i Jakovljević, 2008; Popović-Čitić i Marković, 2011) dodatno opravdava preduzimanje pojačanih preventivnih aktivnosti u ovom razvojnom periodu. Od značaja može biti i nalaz da učenici, iako imaju znanje o kažnjivosti neovlašćenog držanja opojnih droga, pogrešno veruju da se oni sami, s

obzirom na uzrast, još uvek nalaze izvan granica krivične odgovornosti, te da ne mogu biti pravno sankcionisani za svoje postupke.

Konačno, zabrinjavajući je rezultat da učenicima, uprkos činjenice da su imali prilike da u školskom okruženju prisustvuju različitim predavanjima o bolestima zavisnosti, nisu poznate stručne ustanove koje se bave prevencijom i tretmanom ovog problema. Drugim rečima, ukoliko bi neko od ispitanih učenika imao problem vezan za upotrebu droga, vrlo verovatno ne bi znao kome da se obrati za savet i pomoć, a da to nisu roditelji ili bliske osobe. Upravo ovaj nalaz opravdava zamerke koje se upućuju klasičnim informativno-edukativnim predavanjima koja se baziraju na polaznim pretpostavkama da mladi koriste drogu zbog nepoznavanja njenih štetnih dejstava i da će adolescent, koji je svestan posledica, doneti racionalnu odluku da ne koristi droge (Backović i sar., 2007). U predavanjima koja se sprovode u našim školama, a imaju za cilj prevenciju upotrebe droga u školskoj populaciji, veća pažnja se posvećuje karakteristikama i izgledu droga, efektima i posledicama njene upotrebe, ali ne i konkretnim savetima o načinu postupanja u situacijama prepoznavanja problema vezanih za upotrebu droga. Otuda nije iznenađujuće što su učenici osnovnih škola u relativno visokom stepenu upoznati sa postojanjem i izgledom različitih vrsta droga (Pavlović i Jakovljević, 2008), potencijalnim razlozima njene upotrebe, kao i fizičkim posledicama kontinuiranog konzumiranja droga (Popović-Čitić i Marković, 2011), naročito marihuane (Dimitrijević i sar., 2011), o čemu svedoče i rezultati ovog istraživanja, ali im, sa druge strane, nedostaju znanja o raspoloživim uslugama i servisima stručnih ustanova koje se bave ne samo tretmanom, već u značajnoj meri, i prevencijom upotrebe droga. Stoga bi, prilikom planiranja predavanja namenjenih učenicima, a u vezi sa prevencijom upotrebe droga, trebalo poštovati principe efektivnosti preventivne strategije informisanja, koji nalažu da, pored nezaobilaznog pružanja informacija o rasprostranjenosti, karakteristikama i posledicama upotrebe droga, sastavni deo predavanja budu informacije o načinima prevencije, odnosno o dostupnim javnim servisima, preventivnim programima i ukupnoj preventivnoj politici društva (Popović-Čitić, 2004).

ZAKLJUČAK

Na osnovu sumiranja i analize kvalitativnih izjava moguće je izvesti generalni zaključak da su učenici relativno dobro informisani o problemu upotrebe droga. Međutim, nivo obaveštenosti učenika nije ujednačen u pogledu svih ispitivanih aspekata. Sa jedne strane, učenici su veoma dobro upoznati sa vrstama, efektima i donekle, posledicama upotrebe droga, kao i razlozima njihove upotrebe, dok, sa druge strane, imaju veoma oskudna znanja o zakonskoj regulativi i pojedinim zabludama koje se vezuju za upotrebu droga, ali i stručnim službama kojima se mogu obratiti za pomoć ukoliko oni sami ili njima bliske osobe imaju problem koji se tiče upotrebe droga.

U skladu sa ovim nalazima, a uz uvažavanje principa efektivnosti preventivnih strategija informisanja i edukacije, moguće je izvesti nekoliko praktičnih implikacija značajnih za planiranje edukativnih programa prevencije upotrebe droga koji se primenjuju u domenu školskog okruženja. Prvo, edukativne programe je opravdano inicirati već u starijim razredima osnovne škole, uz najsnažniji intenzitet intervencija krajem osnovnoškolskog uzrasta, dok bi tokom celokupnog srednjoškolskog obrazovanja, zarad održavanja postignutih promena i time postizanja trajnijih efekata, bilo nužno organizovati periodična dodatna predavanja. Drugo, uvažavajući aktuelni nivo znanja učenika, potrebno je u sadržaje edukativnih kurikuluma, pored informacija o fenomenologiji i etiologiji problema upotrebe droga, uvesti tematske jedinice koje se direktno odnose na moguće načine prevencije, odnosno koje imaju za cilj upoznavanje učenika sa dostupnim stručnim službama koje se bave prevencijom upotrebe droga u populaciji adolescenata. Treće, uzimajući u obzir zablude koje su široko rasprostranjene među učenicima, nužno je tokom edukativnog procesa više pažnje posvetiti menjanju stavova učenika koji pogoduju upotrebi droga, i to kroz grupne diskusije i ukazivanje na očigledne i kratkoročne posledice konzumiranja droga. Četvrto, uvažavajući rezultate o najčešćim razlozima inicijalne upotrebe droga među adolescentima, koje učenici i sami dobro prepoznaju, potrebno je u programske kurikulume, pored nezaobilaznog informisanja, uvesti sadržaje koji su usmereni na razvijanje i jačanje socijalnih veština, pre svega veština pružanja otpora pritisku vršnjaka, samokontrole, kritičkog mišljenja i rešavanja problema. Peto, uzimajući u obzir relativno nizak nivo znanja učenika o zakonskoj regulativi vezanoj

za upotrebu droga, kao i činjenicu da je reč o populaciji mladih koja je krivično odgovorna, moguće je u preventivne programe uključiti sadržaje normativne edukacije koji bi imali za cilj upoznavanje učenika sa pojedinim odredbama maloletničkog (materijalnog, procesnog i izvršnog) krivičnog prava, pre svega onim koje se odnose na postupak prema maloletnicima i predviđene sankcije za krivična dela koja su direktno ili indirektno vezana za droge. Šesto, imajući u vidu istraživačke rezultate o značaju elektronskih medija kao izvora informisanja učenika, poželjno je u medijskim kampanjama, pored uobičajenih poruka o štetnosti droga, davati informacije o konkretnim stručnim institucijama kojima se učenici, ali i njihovi roditelji mogu obratiti za savet i pomoć. I konačno, treba imati u vidu da su edukativni preventivni programi potvrđeno efektivni isključivo u ostvarivanju kratkoročnih promena u stavovima i ponašanju adolescenata. Za postizanje dugoročnih efekata neophodno je pristupiti komplementarnoj primeni preventivnih strategija, pre svega na planu intenziviranja preventivnih aktivnosti u domenu organizovanja lokalne zajednice u cilju redukovanja dostupnosti droga kao jednog od snažnih faktora rizika za nastajanje, razvijanje i održavanje problema upotrebe, zloupotrebe i zavisnosti od droga u populaciji dece i omladine.

LITERATURA

1. Backović, D., Maksimović, M. i Stevanović, D. (2007). Psihosocijalni faktori rizika i zloupotreba psihoaktivnih supstancija kod adolescenata. *Vojnosanitetski pregled*, 64(5), 331-336.
2. Ćirić-Janković, S., Kisin, Đ., Jović, S., Kilibarda, B. i Bjeloglav, D. (2009). Evropsko istraživanje o upotrebi alkohola i drugih droga među mladima u Srbiji. Beograd: Ministarstvo zdravlja Republike Srbije, Institut za javno zdravlje Srbije „Dr Milan Jovanović Batut“.
3. Dimitrijević, I., Brković, D., Dimčić-Tasić, G., Anđelić, S., Damnjanović, D., Nikolić, D., Blagojević, S., Bauman, S. i Janković, S. (2011). Nivo znanja, stavovi i upotreba supstanci među učenicima osnovnih i srednjih škola u Beogradu 2010/2011 – pilot studija. *Sanamed*, 6(1), 13-17.
4. Dragišić-Labaš, S. i Milić, M. (2007). Bolesti zavisnosti kao bolesti društva, porodice i pojedinca: kritika nečinjenja. *Sociologija*, 49(1), 31-43.

5. Ilić, B. (2004). Narkomanija mladih. *Godišnjak za psihologiju*, 3(3), 73-82.
6. Jocić, I., Jocić, J., Macanović, G., Marković, D., Ferati, A. i Talevska, V. (2013). Upotreba psihoaktivnih supstanci među učenicima srednjih škola u Čupriji. *PONS – medicinski časopis*, 10(3), 87-94.
7. Jugović, A. (2004). Rizična ponašanja omladine u Srbiji. U: S. Mihailović (Ur.), *Mladi zagubljeni u tranziciji* (str. 177-203). Beograd: Centar za proučavanje alternativa.
8. Kilibarda, B., Simić, D., Baros, S., Brandić, I., Vučetić-Arsić, S., Paković, Lj., i Bassioni-Stameniće, F. (2012). *Evropska agencija za kontrolu droga i bolesti zavisnosti: Srbija – pregled za zemlju 2011*. Dostupno 14. jula 2014, na <http://www.emcdda.europa.eu/publications/country-overviews/rs>.
9. Knežević, T., Simić, D. i Ivanović, I. (2009). *Zdravlje mladih u Republici Srbiji – finalni izveštaj*. Beograd: Institut za javno zdravlje Srbije „Dr Milan Jovanović Batut“.
10. Kosić, D., Đurković, D., Ilić, D., Brandić, I., Kilibarda, B., i Stojšić, D. (2009). *Evropska agencija za kontrolu droga i bolesti zavisnosti: Srbija – pregled za zemlju 2009*. Luksemburg: Publications Office of the European Union.
11. Mandić-Gajić, G. (2008). Psihoaktivne supstancije i mladi – da li smo svesni stvarne opasnosti? *Vojnosanitetski pregled*, 65(6), 421-423.
12. Manzoni, M. J., Bjegović, V., Janković-Ćirić, S. i Prepeliczay, S. (2005). *Projekat školske ankete o upotrebi alkohola i drugih droga među mladima u Srbiji 2005*. Beograd: Ministarstvo zdravlja Republike Srbije.
13. Marić, M. (2013). Društveni kontekst, ličnost i upotreba ilegalnih psihoaktivnih supstanci u adolescenciji. *Sociologija*, 55(1), 141-154.
14. Marić, M. (2012). Učestalost upotrebe psihoaktivnih sredstava u adolescentskom uzrastu. *Sociološki pregled*, 46(1), 57-76.
15. Marić, M. (2011). Socio-demografski činioci i upotreba psihoaktivnih supstanci u adolescenciji. *Stanovništvo*, 49(2), 91-113.
16. Milivojević, M., Jokić, M. (2004). Alkoholizam, narkomanija, pušenje – životne navike i stavovi srednjoškolaca u Boru. *Socijalna misao*, 11(1), 129-152.

17. Mitrović, D., Zdravković, R., Đorđević, J., Čirić, D., Miletić, E., Bogoslavić, M. i Zlatković A. (2012). Zloupotreba alkohola, duvana i droga kod mladih u Knjaževcu. *Timočki medicinski glasnik*, 37(3), 154-159.
18. Pavlović, Z. i Jakovljević, B. (2008). Učestalost i faktori rizika od upotrebe psihoaktivnih supstancija kod mladih. *Vojnosanitetski pregled*, 65(6), 441-448.
19. Petrović, J., Mihić, I. i Zotović, M. (2007). Forme i učestalost rizičnih ponašanja kod studentkinja novosadskog univerziteta. *Pedagoška stvarnost*, 53(9-10), 875-891.
20. Popović-Ćitić, B. (2004). Strategije risk-fokusirane prevencije devijantnih ponašanja. *Socijalna misao*, 11(1), 55-83.
21. Popović-Ćitić, B. (2005). Prestupništvo dece i oblici prevencije. *Magistarska teza*. Beograd: Defektološki fakultet, Univerzitet u Beogradu.
22. Popović-Ćitić, B. (2013). Principi efektivnih preventivnih programa. *Socijalna misao*, 20(1), 103-116.
23. Popović-Ćitić, B. i Marković, M. (2011). Informisanost učenika osnovnih škola o drogama. U: N. Glumbić, V. Vučinić (Ur.), *V međunarodni naučni skup – Specijalna edukacija i rehabilitacija danas, Zlatibor, 24-27.09.2011.* (str. 477-482). Beograd: Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
24. Radovanović, S., Milić, Č., Kocić, S. i Milovanović, N. (2008). Učestalost korišćenja psihoaktivnih supstanci kod srednjoškolske omladine Kragujevca. *Medicinski časopis*, 42(1), 30-33.
25. Rončević-Babin, N. P., Stojadinović, A., Radovanov, D. i Marinković, L. (2001). Zdravlje adolescenata i rizično ponašanje. *Zbornik Matice srpske za društvene nauke*, (110-111), 21-28.
26. Stanković, B. (2002). Novi morbiditet mladih. *Stanovništvo*, 40(1-4), 53-76.
27. Žunić-Pavlović, V. i Popović-Ćitić, B. (2007). Prevencija zloupotrebe psihoaktivnih supstancija kod učenika starijih razreda osnovne škole. *Beogradska defektološka škola*, (2), 195-209.

PRIMARY SCHOOL STUDENTS' KNOWLEDGE OF DIFFERENT ASPECTS OF DRUG ABUSE: IMPLICATIONS FOR PLANNING EDUCATIONAL PREVENTION PROGRAMS³

Branislava Popović-Čitić*, Lidija Bukvić**

University of Belgrade – Faculty of Special Education and Rehabilitation
Center for Positive Youth Development, Belgrade***

Summary

The assumption regarding the effectiveness of educational prevention programs as inevitable segments of social policy in the domain of drug abuse prevention in school population is based on the compatibility of the information presented during educational lectures and the students' actual knowledge of drug abuse problem. Qualitative research was conducted with the aim to determine the scope of primary school children's knowledge of different aspects of drug abuse, and with the aim to draw conclusions about the structure and content of educational prevention programs which could be applied to primary school children with regard to general principles of prevention program planning based on previous test results. The data was collected from groups of participants by applying the discussion technique. The sample consisted of 640 eighth grade students from nine Belgrade primary schools. Research results, obtained by summarizing and analyzing the statements, indicate that the participants are very well informed on the types, effects, consequences and causes of drug abuse, but know little about laws and services they could contact for help. Apart from that, certain misconceptions regarding drug abuse are widespread in the population of the assessed students. Practical implications for planning educational programs of drug abuse prevention in primary school students were determined from the obtained research results with regard to the principle of prevention programs effectiveness.

Key words: drugs, primary school, prevention, prevention program, education

Primljeno: 28.7.2014.

Prihvaćeno: 16.9.2014.

³ This paper is the result of the project „Recognize-Think-Reply“ (No. IX 03 404-276/2013) conducted in 2013 by the Center for Positive Development of Children and Youth and the University of Belgrade - Faculty of Special Education and Rehabilitation, with the financial support from GO Čukarica.